

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA
Politechnika Białostocka

RELACJE GOSPODARSTW ROLNICZYCH Z RYNKIEM W ZALEŻNOŚCI OD ZASOBÓW PRACY¹

1. Wstęp

Rolnicy, podobnie jak wszyscy uczestnicy rynku poddani są konkurencji i efekty ich pracy zależą w dużej mierze od umiejętności w dostosowywaniu się do zmiennego otoczenia. Racjonalność wyborów i działań jest pochodną mechanizmu rynkowego, który oddziałuje na podmiot gospodarujący od zewnątrz. W miarę rozwoju rolnictwo ztraca coraz bardziej swój pierwotny charakter, chociaż rolnictwo naturalne lub półotwarte jest strukturą żywotną i łatwo przystosowuje się do zmiennych warunków. Świadczy o tym obecność takiej formy rolnictwa w Polsce, a także w wielu krajach europejskich. Kryterium, które wyróżnia rolnictwo naturalne jest brak powiązań z rynkiem [Woś 2004]. Obecnie cechy rolnictwa naturalnego stają się atrakcyjne, ponieważ dostarcza ono człowiekowi wartości, których inna forma gospodarowania jest pozbawiona, a koncepcja rozwoju zrównoważonego stała się przykładem myślenia globalnego o rozwoju społeczno-gospodarczym, chociaż do niedawna jeszcze uważano, że rolnictwo naturalne świadczy o niedorozwoju gospodarczym.

Wielokierunkowe oddziaływanie rynku ma istotny wpływ na działalność gospodarstw rolniczych. Powiązania z rynkiem mają dwojaki charakter. Z jednej strony są to wszelkie działania o charakterze zasilania zewnętrznego, z drugiej zaś, powiązanie to realizuje się poprzez sprzedaż produktów rolnych i usług. W praktyce obie te formy relacji gospodarstwa z rynkiem występują i mają charakter sprzężenia zwrotnego.

Wyniki badań świadczą o tym, że w obecnej sytuacji powiązania rynkowe gospodarstwa są nieuniknione, jeśli mówimy o efektywności gospodarowania [Bórawski 2005; Gołębiowska, Klepacki 1999; Gołębiowska 2007]. Są one warunkiem funkcjonowania i rozwoju wszystkich podmiotów. Wiąże się to z wieloma zmianami w gospodarstwie, w tym również w odniesieniu do jakości oferowa-

¹ wykonano w ramach badań statutowych S/WZ/2/09.

nych produktów, poszukiwania nowych rozwiązań technologicznych. Efektywność gospodarowania zależy też od uwarunkowań organizacyjno-instytucjonalnych w otoczeniu gospodarstwa [Grabowski 1995]. Rynek ułatwia dyfuzyjne przemieszczanie się innowacji, które są siłą motywującą uczestników rynku do działań nowatorskich poprzez generowany zysk innowacyjny. J. Schumpeter w innowacyjności i przedsiębiorczości upatrywał źródło rozwoju [Schumpeter 1960].

Postawy przedsiębiorcze nie mogą być obce rolnikom. Efektywność rynku ogranicza działania schematyczne, rutynowe, nagradza natomiast twórcze, kreujące nowe wartości. Związki gospodarstwa z rynkiem są bardzo zróżnicowane w zależności od wielkości i położenia gospodarstwa, od liczby zatrudnionych i struktury rodziny prowadzącej wspólnie gospodarstwo.

W pracy podjęto próbę oceny relacji gospodarstw rolniczych z otoczeniem rynkowym oraz ich wpływ na sytuację ekonomiczną w zależności od zasobów pracy w gospodarstwie.

2. Materiał i metodyka

Temat opracowano na podstawie danych z rolniczych gospodarstw rodzinnych woj. podlaskiego, które uczestniczyły w latach 2005-2007 w *Polskim FADN*². Zatrudnienie w gospodarstwie wyrażono w jednostkach przeliczeniowych pracy AWU³. W analizie uwzględniono nakłady pracy własnej rodziny rolniczej (FWU⁴) oraz korzystanie z najemnej siły roboczej. Minimalne zatrudnienie wynosiło 0,5 AWU, a maksymalne 6,18 AWU. Podziału na grupy dokonano według wartości średniej, grupa I obejmowała gospodarstwa, w których zatrudnienie wynosiło 1,9 i mniej osoby pełnozatrudnionej a grupa II gospodarstwa, w których zatrudnienie było większe niż 1,9 osoby pełnozatrudnionej. Taki podział może być dyskusyjny ze względu na problem jednoznacznego ustalenia związków przyczynowo-skutkowych. Wiele relacji ma bowiem charakter dwustronny, np. większe zasoby pracy wiążą się z powiększaniem obszaru gospodarstwa, a większe gospodarstwa wymagają zwiększonych nakładów pracy. W prezentowanym opracowaniu przyjęto założenie, że gospodarstwa o większym poziomie zatrudnienia (bez względu na to czy jest to praca własna, czy najemna) wykazują ściślejsze związki z otoczeniem, ponieważ w takich przypadkach gospodarstwo rolnicze ma podstawowe znaczenie jako źródło dochodu rodziny rolniczej. Na ogół są to gospodarstwa większe obszarowo i silniejsze ekonomicznie.

² Farm Accountancy Data Network – System Danych Rachunkowości Rolnej UE.

³ Annual Work Unit – jednostka przeliczeniowa pracy ogółem = osoby pełnozatrudnione = 2200 godz./rok.

⁴ Family Work Unit – jednostka przeliczeniowa pracy członków rodziny = osoby pełnozatrudnione rodziny.

W badaniach uczestniczyło 714 gospodarstw rolniczych. Związki gospodarstw z rynkiem definiowane są najczęściej jako strumienie finansowe wchodzące i wychodzące z gospodarstwa rolnego [Grzelak 2004, Gołębiowska 2000]. W analizie uwzględniono:

- wartość produkcji towarowej (produkcja sprzedana) i towarowość gospodarstw (udział produkcji sprzedanej w produkcji globalnej),
- wartość środków produkcji pochodzących z zakupu i ich udział w wartości nakładów materiałowo-pieniężnych ogółem,
- zadłużenie gospodarstw (zadłużenie gospodarstw określono relacją wartości zobowiązań do aktywów ogółem),

Uwzględniono również najem siły roboczej (nakłady pracy najemnej w AWU).

W ocenie sytuacji ekonomicznej zastosowano wartość dodaną i dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Stopę odtworzenia majątku określono jako relację wartości inwestycji netto do aktywów ogółem.

3. Wyniki

Badane grupy gospodarstw były zróżnicowane pod względem wyposażenia w czynniki produkcji (tabela 1). Średnia powierzchnia użytków rolnych w grupie I wynosiła 22,37 ha i było to o 27% mniej niż w grupie II. W obu grupach produkcja był prowadzona na gruntach własnych i dzierżawionych. Wskaźnik bonitacji wynoszący 0,53 świadczy o niskiej jakości gleb w obu grupach. Gospodarstwa różniły się znacznie pod względem wyposażenia w aktywa trwałe. Średnia wartość aktywów trwałych w grupie II była o ponad 30% wyższa niż w grupie I. Podobnie wyższe było wyposażenie w kapitał własny. Pod względem wielkości ekonomicznej gospodarstwa grupie I określane są jako średnio małe, a gospodarstwa grupie II jako średnio duże.

Tabela 1

Cechy badanych gospodarstw rolniczych

Wyszczególnienie	Grupa I				Grupa II			
	\bar{x}	min	max	odch. stand.	\bar{x}	min	max	odch. stand.
Wielkość ekonomiczna ESU	13,76	2,03	146,08	11,31	22,55	2,28	988,1	34,07
Powierzchnia UR (ha)	22,37	1,78	199,72	15,30	30,72	1,08	230,61	20,65
Dzierżawa (ha)	5,13	0,0	170,56	10,60	9,37	0,0	156,03	15,27
Nakłady pracy ogółem (AWU)	1,51	0,50	1,89	0,30	2,29	1,90	6,18	0,47
Nakłady pracy własnej (FWU)	1,50	0,49	1,89	0,30	2,17	0,82	4,30	0,32
Nakłady pracy najemnej (AWU)	0,01	0,0	0,59	0,05	0,12	0,0	4,28	0,45
Aktywa ogółem (tys. zł)	400,3	61,3	2587,7	287,6	582,7	69,5	303,2	377,0
Aktywa trwałe (tys. zł)	344,1	42,9	1906,8	250,3	507,1	49,1	2633,8	333,7
Kapitał własny (tys. zł)	357,7	-14,1	2302,2	245,0	502,1	40,6	2371,0	299,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z gospodarstw.

Zatrudnienie własne w obu grupach wynosiło odpowiednio 6,72 i 7,05 osoby pełnozatrudnionej na 100 ha UR, co wynika z faktu, że w gospodarstwach mniejszych obszarowo zasoby siły roboczej kształtowane są przez rodziny o stosunkowo mniejszej liczbie osób [Drygas 1989].

Czynnikiem świadczącym o związkach gospodarstwa z otoczeniem rynkowym jest korzystanie z najemnej siły roboczej. W przypadku grupy I w gospodarstwie pracowali przede wszystkim członkowie rodziny rolniczej, natomiast w grupie II praca własna rodziny była uzupełniania pracą najemną, w skrajnym przypadku nakłady pracy najemnej stanowiły prawie 70% nakładów pracy ogółem.

Analizując nakłady materiałowe na produkcję należy stwierdzić, że w obu grupach miał miejsce wzrost tych nakładów, ale w gospodarstwach o wyższym poziomie zatrudnienia był to wzrost większy, w 2007 r. wzrost ten wynosił 42,2% w stosunku do 2005 r. podczas gdy w grupie I było to 34,1% (tabela 2). W 2007 r. mimo wzrostu wartości nakładów z zakupu w grupie I ich udział w nakładach ogółem był mniejszy niż w latach poprzednich., co było wynikiem zwiększonego udziału nakładów własnych. Można by przypuszczać, że rolnicy oszczędzali na zakupach środków produkcji, rekompensując to wzrostem nakładów własnych. O ile wzrost wartości nakładów z zakupu w 2007 r. wynosił 12,1% w stosunku do 2006 r. to wzrost wartości nakładów własnych w tym samym czasie wyniósł 32,2%. W odniesieniu do 1 ha UR nakłady materiałowe systematycznie zwiększały się w obu grupach.

Tabela 2

Nakłady materiałowe z zakupu i własne w latach 2005-2007 (zł)

Wyszczególnienie	Grupa I			Grupa II		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Nakłady ogółem	48395,57	55515,81	64915,80	73607,19	80364,98	104696,16
W tym:						
nakłady własne	11807,36	13336,24	17634,87	17311,72	17801,12	23586,19
nakłady z zakupu	36588,34	42179,57	47289,93	56295,47	62563,86	81109,97
Nakłady ogółem na 1 ha UR	2271,0	2444,55	2815,08	2411,77	2661,09	3328,97
Nakłady z zakupu na 1 ha UR	1716,96	1857,31	2050,34	1844,54	2071,65	2579,01
Udział nakładów z zakupu w nakładach ogółem (%)	75,6	76,0	72,8	76,5	77,8	77,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z gospodarstw.

Mówiąc o produkcji towarowej gospodarstwa określa się też jego towarowość, czyli udział produkcji sprzedanej w produkcji globalnej gospodarstwa, gałęzi produkcji lub danego produktu. Towarowość zależy od wielu czynników, m.in. od skali i wydajności produkcji, stopnia przetworzenia produktów oraz wielkości spożycia naturalnego. Zdecydowany wpływ na wielkość produkcji towarowej w gospodarstwie ma wartość produkcji ogółem, im jest ona większa, tym więk-

szy jest w niej udział produkcji towarowej. Dzieje się tak przeważnie w gospodarstwach większych obszarowo, chociaż nie wyklucza się gospodarstw małych. W latach 90-tych ubiegłego stulecia 11,5% towarowej produkcji rolniczej pochodziło z tzw. działek rolnych [Woś 1998]. Towarowość badanych gospodarstw była wysoka, jednak więcej produkcji kierowano na rynek w grupie II. Wskaźnik ten systematycznie zmniejszał się w obu grupach, mimo wzrostu wartości produkcji towarowej (tabela 3). Prawdopodobnie w sytuacji wzrostu cen środków produkcji zwiększyło się zużycie własnych produktów na potrzeby produkcyjne gospodarstwa, mniej natomiast produkcji kierowano na rynek. Większą wartość sprzedaży odnotowano w gospodarstwach o wyższym poziomie zatrudnienia. Przewaga tych gospodarstw nad gospodarstwami grupy I wynosiła średnio 14,4% w odniesieniu do osoby pełnozatrudnionej i 44,6% w przeliczeniu na 1 ha UR. Przewaga w wartości produkcji towarowej na gospodarstwo była jeszcze wyższa, wynosiła ponad 73%, co wynika z różnicy w wielkości gospodarstwa w obu grupach.

Tabela 3
Produkcja towarowa gospodarstw w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	Grupa I			Grupa II		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Produkcja towarowa (zł) - ogółem	81261,34	90823,52	95754,15	142182,10	147657,26	175334,79
- na 1 ha UR	3901,12	4112,45	4203,89	5470,26	5637,78	6561,49
- na 1 AWU	53461,41	60148,03	63836,10	62360,57	64761,96	75902,51
Towarowość gospodarstwa (%)	82,7	78,2	72,7	83,9	80,7	78,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z gospodarstw.

Gospodarstwa o wyższym poziomie zatrudnienia wykazują się większą aktywnością inwestycyjną, o czym informuje wartość inwestycji i poziom zadłużenia. O rzeczywistym przyroście wartości inwestycji świadczy wartość inwestycji netto. W grupie II wartość tego wskaźnika była prawie dwukrotnie większa, a stopa odtworzenia majątku o 1,1 pkt proc. wyższa (tabela 4). Wartość kapitału własnego wzrosła o 22% (z 457,9 tys. zł do 558,6 tys. zł) i było to o 4,5 pkt proc. więcej niż w grupie I.

Jednocześnie gospodarstwa o wyższym poziomie inwestycji są bardziej zadłużone. Przeciętne zadłużenie gospodarstwa wynosiło 80606,24 zł. i było prawie dwukrotnie wyższe niż w grupie I. Jest ono rezultatem pobranych kredytów. Udział kredytów długoterminowych wynosił 80% w gr. I i 82,1% w grupie II. W przypadku zadłużenia na 1 ha UR różnice są mniejsze, co wynika z intensywności gospodarowania w tych grupach gospodarstw. Kredyty długoterminowe związane są z działalnością inwestycyjną. Są to decyzje świadczące o rozwoju potencjału produkcyjnego, głównie dotyczą zakupu środków trwałych. O podejmowanych decyzjach inwestycyjnych świadczy również stopa odtworzenia majątku. W gospodarstwach grupy II wskaźnik ten wyniósł 22,1% wobec 10,6% w gru-

pie I, a więc tempo powiększania majątku trwałego (reprodukcja rozszerzona) w gospodarstwach o wyższym poziomie zatrudnienia jest większe.

Tabela 4

Wartość inwestycji i zadłużenie gospodarstw w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	Grupa I				Grupa II			
	\bar{x}	min	max	odch. stand.	\bar{x}	min	max	odch. stand.
Wartość inwestycji netto (zł)	12991,83	-81272,0	717930,07	60814,5	24968,8	-144229,36	679194,4	79032,01
Zobowiązania ogółem (zł)	42566,34	0,0	972715,0	93235,7	80606,24	0,0	957770,0	136167,84
w tym kredyty długoterminowe (zł)	34037,83	0,0	907575,0	80995,71	66157,01	0,0	902021,0	120380,42
Wskaźnik zadłużenia (%)	3,2	-	-	-	4,3	-	-	-
Stopa odtworzenia majątku (%)	10,6	-	-	-	22,1	-	-	-

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z gospodarstw.

Gospodarstwa wykazujące większe powiązania z otoczeniem rynkowym osiągnęły lepsze wyniki ekonomiczne. W gospodarstwach grupy II dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego był wyższy o ponad 43% w przeliczeniu na 1 ha UR i o 25,3% wyższy w odniesieniu do pracy własnej członków rodziny (tabela 5).

Tabela 5

Wyniki ekonomiczne gospodarstw w latach 2005-2007 (zł)

Wyszczególnienie	Grupa I				Grupa II			
	\bar{x}	min	max	odch. stand.	\bar{x}	min	max	odch. stand.
Wartość dodana netto	50107,26	-33150,5	470256,75	53620,37	90929,42	-107429,0	587860,98	82459,27
Dochód z gospodarstwa ogółem	46029,4	-109052,51	457041,0	50702,83	82184,85	-123346,0	568344,98	76780,64
Dochód z gospodarstwa na 1 ha UR	2087,93	-3642,37	14505,19	1783,31	2999,34	-1218,83	84229,63	4059,67
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU	30398,97	-63773,4	294865,16	31960,98	38081,89	-52265,25	250656,57	35200,50
Dochód z gospodarstwa na 100 zł aktywów trwałych	13,51	-11,06	95,82	9,83	16,39	-29,84	76,54	9,96

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z gospodarstw.

Gospodarka rynkowa wymusza na podmiotach gospodarczych dążenie do uzyskiwania coraz lepszych wyników, m. in. poprzez stosowanie nowoczesnych technologii, a te wymagają nowych inwestycji. Im wyższa wartość produkcji

sprzedanej, tym nakłady ogółem związane z działalnością rolniczą są na ogół większe i tym wyższa efektywność tych nakładów. Tak też było w przypadku badanych gospodarstw.

Podsumowanie

Powiązania w rynku są obecnie warunkiem funkcjonowania i rozwoju nowoczesnego gospodarstwa. Większe możliwości utrzymania się na rynku mają gospodarstwa, których właściciele wykazują się aktywnością i przedsiębiorczością w poszukiwaniu efektywnych rozwiązań i dostosowują się do zmiennych warunków otoczenia. Ma to decydujący wpływ na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolniczych.

Przeprowadzona analiza gospodarstw rolniczych woj. podlaskiego wskazuje, że silniejsze powiązania z rynkiem wykazują gospodarstwa o wyższych zasobach pracy. Były to gospodarstwa, które korzystały w większym stopniu z pracy najemnej, częściej podejmowały działania obarczone większym ryzykiem m. in. chętniej inwestowały w rozwój gospodarstw, wyrazem czego jest poziom ich zadłużenia z tytułu kredytów inwestycyjnych. Można by sądzić, że właściciele tych gospodarstw są bardziej zaangażowani w proces produkcyjny w gospodarstwie i w działaniach mających na celu budowanie czy też utrwalanie potencjału konkurencyjnego gospodarstwa częściej korzystają z czynników zewnętrznych. W efekcie gospodarstwa te uzyskiwały wyższy dochód z działalności rolniczej i wykazywały przewagę pod względem siły ekonomicznej. Ich wielkość ekonomiczna była o 64% większa niż gospodarstw o niższym poziomie zatrudnienia. Należy jednak zaznaczyć, że zwiększanie produkcji, a w konsekwencji dochodu w gospodarstwie rolnym jest wynikiem działania trzech czynników produkcji i proporcje między tymi czynnikami determinują organizację i intensywność produkcji w gospodarstwie.

LITERATURA

1. Bórawski P. (2005): Powiązania z rynkiem rozwojowych gospodarstw rolnych na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, T. VII, z. 2, s. 31-35.
2. Drygas M. (1989): Produkcyjne i ekonomiczne zróżnicowanie gospodarstw rodzinnych. PWN, Warszawa.
3. Gołębiwska B. (2000): Powiązanie gospodarstw rolniczych z otoczeniem jako czynnik kształtujący ich wyniki ekonomiczne. Wyd. SGGW, Warszawa.
4. Gołębiwska B. (2007): Organizacja i zasoby gospodarstw rolniczych o zróżnicowanym poziomie nakładów zewnętrznych. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, T. IX, z. 1, 126-130.
5. Gołębiwska B., Klepacki B. (1999): Czynniki kształtujące dochód rolniczy w gospodarstwach o zróżnicowanym poziomie towarowości, Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G, T. 88, z. 2, 59-68.

6. Grabowski S. (1995): Gospodarstwo chłopskie wobec otoczenia rynkowego. *Więć i Państwo*, nr 4(21), 91-100.
7. Grzelak A. (2004): Powiązanie gospodarstw rolnych z otoczeniem rynkowym w krajach UE – wnioski dla Polski. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 3, 67-75.
8. Schumpeter J. (1960): *Teoria rozwoju gospodarczego*. PWN, Warszawa.
9. Woś A. (1998): *Polityka strukturalna (w:) Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce*. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa.
10. Woś A. (2004): *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa.

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA

RELACJE GOSPODARSTW ROLNICZYCH Z RYNKIEM W ZALEŻNOŚCI OD ZASOBÓW PRACY⁵

STRESZCZENIE

W pracy analizowano relacje gospodarstw z rynkiem i ich wpływ na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolniczych w zależności od poziomu zatrudnienia. Badania przeprowadzono w woj. podlaskim w latach 2005-2007. Gospodarstwa o wyższym poziomie zatrudnienia charakteryzują się większą aktywnością inwestycyjną, są bardziej zadłużone, ale są też silniejsze ekonomicznie. Gospodarstwa te korzystały w większym stopniu z najemnej siły roboczej, produkcja towarowa z 1 ha UR była wyższa średnio o 14,4%, a tempo powiększania majątku trwałego dwukrotnie większe. Dochód z gospodarstwa rolnego w odniesieniu do pracy własnej członków rodziny rolniczej był wyższy o 25,3%, a wielkość ekonomiczna o 64%.

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA

THE FARM ECONOMY RELATION DEPENDENT ON THE RESOURCES WORK

SUMMARY

The paper analyses the farms connections with the market dependent on the worker level and their impact on the economic situation. The findings of the study involving Podlasie region in 2005-2007 years. The farms of higher worker level are more activity in investment process and more mortgaged but they are economically stronger. These farms have benefited in more extent with hired of workers, the commercial output from 1 hectare was higher of 14,4% and rate of increase of fixed assets was twice greater. The income for family work unit was higher by 25,3% and economic size unit by 64%.

e-mail: zofiakoloszko@tlen.pl

⁵ wykonano w ramach badań statutowych S/WZ/2/09.